

„EMLEEKWZZEUNK REEGIEKREUL . . .”

A Pannóniai Ének gombosi (?) változatainak (?) kérdéséhez

J U N G K Á R O L Y

*„Feheer Lovonn Orzaagg’, Fewdgheet
Aaranh Feeken nhertenk Feuveet
Duna’ vize aranh nhergeert
Adasson maar ajaandeekeert.”*

(Pannóniai Ének. Dugonics-változat.
In: Hubert Ildikó, 1995. 101.)

Emlékezzünk régiokrül – hangozhatnak valószínűleg mai ejtés mód szerint annak a minden tekintetben fontos, de ugyanolyan mértékben talányos és még napjainkban is számos megoldatlan problémát felvető verses alkotásnak – történeti éneknek – első sora, amely a legújabb irodalom fényében szinte harmadfélszáz esztendeje foglalkoztatja a magyar irodalomtörténet, továbbá a benne elmondott esemény sor (országszerzés) miatt a magyar honfoglalás kutatóit is. A millectenárium esztendeje – 1996 – alkalmasnak tűnik arra, hogy a kérdéskört a magunk olvasói számára is áttekintsük, elsősorban irodalmi szemle alapján, annál is inkább, mert – mint majd a későbbiek során látható lesz – a Pannóniai Ének kiterjedtnek látszó utóéletével néhány Bácskában (Gomboson) feljegyzett népköltési alkotás(?) kapcsolatba hozhatónak tűnik.

Miféle verses alkotás a Pannóniai Ének, amely az irodalomtörténészek (és persze a folkloristák) mellett számolhat a magyar honfoglalás kutatóinak érdeklődésére is? Anélkül, hogy már most ismertetnénk e vers korának kérdését, ami egyébként az egyik legnagyobb talánya a szövegnek, elmondhatjuk, hogy benne a magyar honfoglalás mondakörének a Névtelen Jegyző gesztájából és a Képes Krónikától kezdve szinte minden későbbi krónikánkból korábban ismert *fehértó-monda* fogalmazódik meg. Vagyis az a (népi?) elbeszélés, amelynek szövege szerint Árpád vezér honfoglalói Pannónia földjét ajándékba küldött fehér ló, aranyos nyereg és díszes kantár (fék) által, pontosabban: az érte cserébe kért maroknyi föld, kevés fű és merítésnyi víz átvételével szerezték meg az

akkor Pannóniában uralkodó Szvatopluk fejedelemtől. A krónikáinkban elmondott cseles (?) országszerzés leírása a Pannóniai Ének szövegében kiváló párhuzamra lelt, s nyilvánvalóvá tehető volna a kutatás számára, hogy e mögött az eljárás mögött nem a Névtelen Jegyző és a többi krónikairó képzeletét, hanem valószínűleg a nomád steppei népek – s ilyenek voltak a honfoglaló magyarok is – jogszokásrendszerének alkalmazását lehet megsejteni. A magyar krónikák elbeszélése és a Pannóniai Ének versekbe szedett története eddig csupán mondai relevanciával bírt a kutatás számára, Kríza Ildikónak a jeles évfordulón közzétett dolgozata azonban számos adattal és idegen párhuzammal támasztja alá a fehér-ló-monda elképzelhetően valós hátterét. (Vö.: Kríza Ildikó: *A fehér lóért vett ország*. In: Hofer Tamás szerk.: *Magyarok Kelet és Nyugat között. A nemzettudat változó jelképei*. Budapest, 1996, 45–60.) Ugyanez a tanulmánykötet a szerkesztő Hofer Tamás tollából további adatokat sorol fel, amelyek a kérdést további irodalom fényében jobban megvilágíthatják. (Vö.: Hofer Tamás: *A birtokba iktatás, ajándékozás középkori rítusai és a fehér-ló-monda*. Ugyanott: 61–66.) Kríza Ildikó adatokkal illusztrálja a tény, hogy a fehér ló mondája a Pannóniai Ének folklorizálódása útján széles körben ismertté vált a magyarok körében, tehát az Anonymus és a többi középkori krónikás által elmondott történet irodalmi népszerűsítés által közkinccsé lett, s számos ikonográfiai megfogalmazása is van.

Konkrét adatot, megbízható forrást azonban nem állt módjában megneveznie, amely ennek a jogszokásnak *hiteles történeti megvalósulását (alkalmazását)* bizonyítaná: „Bár sok adat van arra, hogy az országot a föld és a víz szimbolizálja, a fű szerepeltetésére igazából nincs párhuzam. Nincs párhuzam arra sem, hogy fehér lóért vennék az országot. Csak következtetni lehet arra, hogy a nomád népek értékrendjét szimbolizálja a ló, rajta az arannyal, ezüsttel ékesített nyereg, kantár, míg a földművelő népeknél a legnagyobb kincs a föld. Györffy György újabban megtalált bolgár források alapján úgy véli, reális szerződés, fordított nyeregre tett eskü nyomait őrizi a monda” (Kríza Ildikó, 1996, 51.). A milleszténárium jegyében fellendült kutatásnak és könyvkiadásnak hála, azoknak az új (?) bolgár forrásoknak a közzététele, amelyekre Györffy György utalhatott a *Magyarország története* első kötetében, megtörtént, így abban a helyzetben van a fehér-ló-monda kérdését vizsgáló kutatás, hogy a Névtelen Jegyző, a középkori magyar krónikák és a Pannóniai Ének naivnak hitt elbeszélése hiteles történelmi példával támasztható alá. (Ezt az adatot Kríza Ildikó még nem idézhette: dolgozata egy 1994-ben

rendezett tanácskozáson hangzott el, az alább idézendő példa pedig az idén, 1996-ban jelent meg.)

A fontos adatsort Szádeczky-Kardoss Samunak köszönhetjük, aki a honfoglaláskor írott forrásainak friss, millicentenáriumi áttekintésében IX. századi bolgárokra vonatkozó görög forrásokat elemez a magyar honfoglalás szempontjából. Tanulmányában pontosan megfogalmazva is szerepel az a szkepszis, amelyet a kutatás mindeddig táplált a fehér-ló-monda valós történeti relevanciájával kapcsolatban: „. . . példánk közvetlenül a magyar honfoglalás emlékét őrző tradíció egy olyan mozzanatáról sejteti, hogy a legmélyén történelmi mag rejtőzhet, amelyet a bolgár történelmi analógja nélkül *hajlamosak lennénk mindenestül a mondák világába utalni*” (a kiemelés tőlünk: J. K.). Ugyanezt a szkepszist fogalmazta meg Anonymussal kapcsolatos korábbi felfogásával összhangban Györffy György is: „Hogy milyen kevésre becsülte Anonymus ennek (a Gesta Ungarorumról van szó – J. K.) elbeszéléseit, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a magyar honfoglalás ebben megőrzött naiv mondáját: Pannónia megvásárlását Szvatopluk vezértől, egy fehér ló, nyereg és fék árán, elhagyta, és csak elemeit dolgozta be epizódjainak színesítésére” (In: Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Ford. Pais Dezső. Budapest, 1977, Györffy György Előszava, 14.).

Maga a bizonyító erejű példa a következő: „Ignatius diakónus Konstantinápolyban 815-ben kortársa (sőt talán szemtanúja is) volt annak a jelenetnek, amelynek során V. Leó császár Omurtag bolgár fejedelemmel Bizánc falai közelében békét kötött, s ennek betartását, mint feljebb említettük, *pogány rítus szerinti esküvel is megerősítette* a keresztény papság megbotránkozására.” Továbbá: „Látható volt a (kelet)rómaiak császára, amint kezével pohárból (ünnepélyesen) vizet önt a földre, saját kezüleg lovak nyergeit forgatja, hármasonatú (kantár)szíjakhoz nyúl, és füvet emel a magasba.” (Az idézet fordítás a görög eredetiből!) Végül Szádeczky-Kardoss Samu fontos kommentárja: „Semmiképpen sem tekinthető merő véletlennek a fehér lóról szóló magyar hagyománynak és a *történeti tényként jelentkező bolgár szertartás leírásának* messzemenő egyezése: *víz és nyereg, fű és kantárfélék egymásmellettsége* mindkét híradásban arra vall, hogy *a magyar gesztában ősi steppei szokás emlékezete él tovább*, ráadásul mindkét esetben *földátengedésről* (is) esett szó: Szvatopluk országát, a császár birodalmának bizonyos határterületeit kellett hogy átadja.” (A kiemelések mindenütt tőlünk: J. K.) Idézeteink forrása: Szádeczky-Kardoss Samu: *A 9. századi bolgár történetre vonatkozó görög források a magyar honfoglalás szempontjából*. In: Kovács

László–Veszprémy László szerk.: *A honfoglalás írott forrásai*. Györffy György főszerk.: *A honfoglalásról sok szemmel II.*, Budapest, 1996, 77–89. Az idézetek helye: 78–79.

Ide kívánczok azonban az a filológiai adat, amely arra utal, hogy a bolgárookra vonatkozó görög források – amelyeket főntebb Szádeczky-Kardoss Samu közvetítésével ismertettünk – már korábban sem került el a magyar kutatás figyelmét. Fehér Géza régebben, 1940-ben már publikált kutatásai alapján Kristó Gyula monográfiájában az alábbiakat olvashatjuk: „A krónikaszerző tollán (Anonymusról van szó – J. K.) (illetve már bizonytal az írott szövegnek mintául szolgáló népi epikus alkotásban) a motívum a magyarok kárpát-medencei hódításának igazolására szolgál. *A motívum eredeti értelmét Fehér Géza kutatásai alapján ismerjük*. Eszerint a IX. század elején a bolgárok (Omurtag kán) oly módon szerződtek a bizánciakkal, hogy kettévágtak egy kutyát, a vérét megízlelték, aztán vizet öntöttek a földre, megfordítottak egy nyerget, megérintettek egy féket (kantárt), és egy marék füvet tartottak az ég felé.” Valamint: „A motívum tehát, amely mind Anonymusnál, mind a XIV. századi krónikakompozíciókban eredeti értelmét veszítve fennmaradt, valójában békeszerződési szertartást jelent” (a kiemelések tőlünk: J. K.). (Lásd: Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980, 155.) Igaz, Kristó Gyula csupán „békeszerződési szertartás”-ról beszél, Szádeczky-Kardoss Samu pedig ehhez hozzáteszi a *földátengedést* is, ami a magyar fehérló-monda háttérének feltételezett történelmi realitása szempontjából különösképpen fontos. Kríza Ildikó ezt az adatot nem hivatkozta, bár Kristó könyve szerepel irodalomjegyzékében.

Visszatérve a Pannóniai Énekhez, amelynek bizonyos vonatkozásait ebben a dolgozatban érinteni kívánjuk, idézzük belőle azokat a szakaszokat, amelyek a fehérló-monda tartalmi jegyeinek megfelelnek. Az idézet – a jelek szerint – köznyelviesített változata a Pannóniai Ének egyik változatának:

*Egy fejér lovat hozatának,
Féket, nyerget aranyost hozának,
A herceghez bocsátának,
Hogy ilyen szóval neki szólnának:*

*E szép lóval azok tisztelének,
Kik Szittyiából kijövének,
Nagyságotól földet kérének,
Országodban letelepedének.*

*Herceg azzal nagyot veszte,
Hogy a dolgot meg nem érté;
A szép lovat megszereté,
Hogy ki miatt földét elveszté.*

*A szép lónak örültében,
A szót mondá a követnek:
Annyit adok én földemben,
Mint kívánnak ők nagy bőségben.*

Az ének további menetében a honfoglalók újra meglátogatják Szvatoplukot – a herceget – és emlékeztetik az „egyezségre”:

*Követek jutának a herceghez,
Tisztességgel neki köszönének,
Az Árpádnak ő szavával,
Ezt megbeszélék bátorsággal.*

*Földedet adtad fejér lovan,
És füvedet aranyos féken,
Duna vizét aranyos nyergen,
Akkort való nagy szükségben.*

(Az idézett változat forrása: *Magyarország megvételéről*. In: Erdélyi János szerk.: *Népdalok és mondák I. Magyar Népköltési Gyűjtemény I.* Pesten, 1846, 320–326.)

Lássuk most már a Pannóniai Ének felfedezésének (előkerülésének), közzétételének és a vele kapcsolatos kérdéseknek a filológiáját, annál is inkább, mert mint már jeleztük, alapvető fontossága, kifejezetten archaikus steppei jogszokásbeli motívumokat megfogalmazó tartalmi jegyei s nyelvének (viszonylagosan) régies jellemzői miatt a szokásosnál is több probléma, kétség, sőt: gyanú tapad hozzá.

A magyar irodalomtörténet-írás ez idáig úgy tudta, hogy a Pannóniai Énekről először Pray György szerzett tudomást, s a Névtelen Jegyző művének forrásairól, valamint a hegedősök énekeiről értekezve tett róla

először említést 1774-ben. (A Pannóniai Ének filológiájának legfontosabb műve mind ez idáig: Széchy Károly: A Pannóniai Ének. *Irodalomtörténeti Közlemények*, II. évf. 1892, 273–340. és 433–471.) Ez az a „riasztó terjedelmű, mondhatni: monumentális filológiai dolgozat” – ahogy Kovács Sándor Iván jellemzi –, amely egyrészt először nevezi Pannóniai Éneknek az egyébként címtelen szöveget, másrészt minden részletre kiterjedően – ahogy az a múlt század nagy pozitívista filológusaihoz illik is – mindent elmond, amit a dolgozat megjelenéséig erről az énekről tudni lehetett. Magunk is a benne foglalt adatokra támaszkodtunk elsősorban.

Magát a szöveget Révai Miklós adta ki először 1787-ben, mégpedig a Cornides Dánieltől kapott változat alapján, ez pedig Praytól származó másolat. Pray a szöveget bizonyos Subich Ferencről kapta, aki a birtokában levő kéziratok kódexből másolta ki, s úgy találta, hogy a szöveg valószínűleg a XIV–XV. század fordulójáról származhat. Ez a többszörösen másolat másolatának tekinthető szöveg jelent meg aztán a XIX. század folyamán számos kiadványban. (Részletes adatok Széchy Károly hivatkozott művében.) Az eredetit ebben az időben – meg a jelek szerint később sem – a tulajdonos Subich Ferencen kívül senki nem látta.

Időközben Dugonics András *Etelkájában* is megjelent a verses mű, egy esztendővel Révai közlése után, 1788-ban. Nem bocsátkozva bele a Dugonics-féle változat kérdésének filológiájába, mert az olvasható az eddig jelzett (és az ezután jelzendő) irodalomban, csupán annyit jegyzünk meg, hogy *az más forrásra megy vissza*, azonkívül – a jelek szerint – maga Dugonics is bizonyos jobbításokat, változtatásokat eszközölt a szövegen, amelyet Marosvásárhelyről kapott egy erősen megviselt állapotú *másolatban*. (Mint látható, ismét a másolat másolatának kísértete lengi be e hallatlanul fontos mű sorsát.) Dugonics a szöveget *Etelkájának* második kiadásában ismét közzétette, a filológia állítása szerint ismét további módosításokat eszközölve rajta. (Magunk ezt a kiadást vettük kézbe: Dugonics András: *Etelka*. Második megjobbított kiadás. I–II. kötet. Pósonban és Pesten, 1791. A későbbi Pannóniai Éneknek nevezett vers a II. kötetben: 345–351.) Ebből következően a történeti éneknek a Pray kezétől származó másolat másolatain kívül Dugonics András kezétől is származik két változata, mindkettő közzétéve *Etelkájának* első, illetve második kiadásában. Eddig legalábbis így tudta az irodalomtörténet.

Éppen napjainkban jelent meg azonban a kérdés vizsgálatának új dokumentuma, amelyben a kutatás számára hozzáférhetővé vált a Dugonics-féle másolat *harmadik változata*. A dolgozat más tekintetben is

fontos, erre majd később visszatérünk. (Lásd: Hubert Ildikó: Dugonics András levele Gruber Antalhoz a Pannóniai Énekről. *Irodalomtörténeti Közlemények*. XCIX. évf. 1995, 95–102. Dugonics másolatának szövege – Ének címmel – a 99–102. lapon.) Dugonics az ének másolatát németre való fordítás céljából küldte el 1803-ban Gruber Antal könyvtárosnak Pestre, s a mellé írott levélből megtudjuk, hogy magával a szöveggel először 1767-ben találkozott. Tehát ez az új adat arra látszik utalni, hogy Dugonics volt az, aki a Pannóniai Ének szövegével először találkozott, föltehetően megelőzve az első híradást publikáló Pray Györgyöt. Sajnos, az új változat és a néhány új adat közzététele nemhogy közelebb vitte volna a megoldáshoz a Pannóniai Ének egyébként is problémákkal terhes kérdését, hanem további testes kérdőjeleket rajzolt fel melléje. Ebből elég csak annyit megemlíteni, hogy Dugonics a szövegről már igen korán tájékoztatta Cornidest, de ő inkább a Pray-féle változattal foglalkozott.

Az elmúlt száz esztendő során a Pannóniai Ének szövegét a Régi Magyar Költők Tára nyitó kötete alapján volt szokás hivatkozni. (*RMKT* I. Középkori magyar költői maradványok. Közzéteszi Szilády Áron. Budapest, 1877.) A vers a legelső szöveg a kiadványban, terjedelmes apparátussal a szöveg összes ismérével kapcsolatban. Sziládynál a Révai által közzétett textus újraközlése szerepel, de nem szöveghűen, hanem majdnem köznyelviesítve, amelyről már a korabeli „textológia” kimutatta, hogy pontatlan, következetlen, de senki nem vette a fáradságot, hogy a főntebb emlegett Subich Ferencet megkeresse, a nála levő (?) eredeti (?) szövegét vizsgálja meg, s azt tegye közzé. Hiába hivatkozott Pray arra, hogy ő a kapott másolat szöveghűségéről meggyőződött, a további másolatok mindegyike nyilván magával vitte a hibák lehetőségét, ami általában ismert – egyébként – textológiából. A Dugonics-féle változatokat már eleve kissé lekezelték, mivel ő maga vallotta be, hogy változtatásokat eszközölt rajtuk. Tehát ma is kissé rezignáltan lehet megállapítani, hogy igen gyanús forrás(ok)ra visszavezethető, többszöri másolatok másolatainak másolatai alapján közzétett szövegről van szó, amely azonban hallatlanul fontos tartalmi jegyeket hordoz; a honfoglalás történetével kapcsolatban éppen napjainkban válik valószínűleg megkerülhetetlen értékűvé, hogy ne is említsük etnológiai relevanciáját. S akkor még a szöveg datálásának és szerzőjének kérdését nem is említettük.

Mint az eddig elmondottakból kitűnik, sehol sem említettük, hogy napjaink irodalomtörténeti köztudata a Pannóniai Éneket szerzőhöz kötötte, korai XVI. századi történeti éneknek tekinti, szerzőjeként

Csáti (Csáthi, Csáthy) Demetert nevezve meg. Így említi a MIL és az ÚMIL is, Csáti Demeter neve alatt. Ugyancsak tényként kezeli Csáti Demeter szerzőségét az utóbbi évtizedek irodalomtörténete, nyilván elsősorban Széchy Károly terjedelmes elemzése (és tekintélye) alapján. (A Pannóniai Ének utóéletével kapcsolatban például: Kovács Sándor Iván: Csáti Demeter éneke Pannónia megvételeéről József Attila értelmezésében. In: *Pannóniából Európába*. Tanulmányok a régi magyar irodalomról. Budapest, 1975, 246–272.)

Az olvasó észrevehette, hogy a fentebb mondottak ellentmondanak annak, amit Pray György az eredeti szöveget birtokló Subich Ferencre hivatkozva mondott: annak jelesen, hogy a kódex birtokosának meglátása szerint a *barátgót betűkkel írt szöveg* a XIV. század végére vagy a XV. század elejére látszik vallani. Ekkor még szó sem esett arról, hogy a szöveg szerzőjét meg is lehet nevezni. Az RMKT II. kötetének élén tette közzé Szilády Áron azt a kiegészítő (?) három strófát, amelyet először 1828-ban publikált Toldy Ferenc egy német nyelvű magyar költészeti kézikönyvben. (Innen idézi a *Népdalok és mondák* I. kötete is.) AZ RMKT I-ben közzétett szöveget ez a záró három versszak hiányok jelzésével követi, jelezve ezzel, hogy az eredetiben valamilyen hiány lehetett a zárórész előtt. Mint az RMKT I-ben, itt is köznyelvesített szöveg következik, ami már eleve illúzióromboló egy forráskiadványban, még akkor is, ha a szöveg nem XIV–XV. századinak, hanem „csak” XVI. századinak tekintendő. Idézzük a kolofont:

*Ezt szerzették Szilágyságban,
Csáti Demeter nagy gondolatjában,
Mikor nagy bú vala Magyarországon,
Egy némi-nemű mulatságban.*

Nyilván azonnal fölmerül a kérdés, hogy az utólag közzétett három záróstrófa miért nem szerepelt a korábbi változatokban, s ha nem, akkor honnan került utólag elő? Anélkül, hogy ezen a helyen újramondanánk azt, amit a filológia erről megállapított, elég arra utalnunk, hogy igen gyanús okfejtések alapján az a lényeg, hogy a másolatot tulajdonképpen Pray „hamisította” azzal, hogy elhagyta az utolsó szakaszokat, hogy a szöveg régiesebbnek látszék. Ezen a helyen kell újólág hivatkoznunk Hubert Ildikó fentebb már említett tanulmányára (Hubert Ildikó, 1955). Ő éppen legutóbb járt utána a napjainkban még föllelhető kéziratoknak, s megállapította, hogy a kolofont is tartalmazó rész sem a kéziratoknak

abban a sorozatában, amely a Subich–Pray–Cornides–Révai vonalat követi, *sehol nem fordul elő*, sem pedig abban a sorozatban, amelynek kiindulópontja Dugonics, illetve a második kútfőként emlegetett erdélyi vonal.

Mindezeknek az adatoknak, valamint egyéb szempontoknak alapján Hubert Ildikó – igen óvatosan ugyan, de komoly nyomatékkal – azt a feltevését fogalmazza meg, hogy Dugonics levelének és (harmadik) változatának közzététele után hajlani lehet afelé, hogy a Pannóniai Ének eredete talán mégsem a XVI., hanem a Subich–Pray-kettős által hipotetikusán felvetett XIV. század végére, vagy a XV. század eleje tájára lenne datálható.

Persze az őspróbléma újra itt van: miért nem nézte meg valaki az értők közül sem a XVIII., sem pedig a XIX. század során az eredetinek (ősforrásnak) deklarált Subich-féle kódexet, s olvasta el az összöveget. Sőt, ezt a kérdést is fel lehetne tenni: ha már ilyen fontos tartalmú forrásról van szó, a nemzet miért nem vásárolta meg a kódexet például valamelyik nagy közkönyvtár számára? Persze mindezek csak utólagos kérdések. Annak ismeretében, hogy a nemzet arra sem volt kész pénzt áldozni, hogy egy sunyi és kapzsi bécsi antikváriustól megvásárolja a költő Zrínyi Miklós könyvtári és részben kézirati hagyatékát, s hagyta, hogy az az Obsidio Sigetiana eredeti magyar kéziratával együtt Zágrábba kerüljön, akkor miért vette volna meg valaki a *honfoglalást is elregélő, tehát voltaképpen a magyarság új hazájának eredetmondáját tartalmazó* verses szöveg kéziratát? Azt sem tudjuk, hogy mit tartalmaz(hat)ott Subich kódexének ismeretlen része. Néha azonban hinni kell a csodákban; lehet, hogy a kódex napjainkban is lappang, csak arra vár, hogy valaki megtalálja, és a kutatás elé tárja.

A Pannóniai Ének kérdése tehát valószínűleg perújrafelvételnek néz elébe, egyrészt Hubert Ildikó friss kérdésfelvetése, továbbá a közzétett harmadik Dugonics-változat alapján, másrészt pedig azért, mert a dolgozatunk elején ismertetett új történeti-etnológiai paralellek minden bizonnyal emelik a történeti ének értékét immáron a történészek szemében is.

Kríza Ildikó dolgozatát (Kríza Ildikó, 1996) ismertetve szóltunk arról, hogy a Pannóniai Ének a számos múlt századi kiadás, valamint iskolás-könyvekbe való átvétel alapján kifejezett mértékben folklorizálódott a magyarság körében. (A fehér-ló-monda ikonografikus megfogalmazásai nem tartoznak ennek a dolgozatnak a keretébe, azt tehát nem érintjük.) Ehhez kapcsolódva kell az alábbiakban áttekintenünk azoknak a bácskai

Gomboson feljegyzett népköltési (?) alkotásoknak kérdését, amelyek valószínűleg kapcsolatba hozhatók a Pannóniai Ének utóéletének vonatkozásaival. Illendő jeleznünk természetesen, hogy erre Kríza Ildikó is utal dolgozatában, de nem ő volt az első: mindkét később idézendő kiadvány, amelyben a három gombosi változat olvasható, valamilyen formában összefüggésbe hozza a szövegeket a Pannóniai Éneggel.

1975-ben jelent meg az a vékony népköltési kiadvány, amelyben a néhai Matijevics Lajos egy 1971-ben rendelkezésére bocsátott gombosi balladagyűjtést – előzetes helyszíni ellenőrző kiszállás után – a maga szerkesztésében és megjegyzéseivel közzétett (Kovács Ilona–Matijevics Lajos: *Gombosi népballadák*. Újvidék, 1975). Ebben a kötetben olvasható a következő „Árpád kori dal”:

*Emlékezzünk történtekrül,
Magyaroknak hőstettekrül,
Etelközből kijöttekről,
Újhazába érkeztökrül.*

*Svatoplukra ráizentek,
Adná békén föl a földet,
Svatopluk bíz rá nem álla,
Seregökkel harcba álla.*

*Árpád vezér rajtuk ütött,
Közöttük lám nagy kárt tövött,
Azért mégis nemes vala,
Testvérjobbott nyújtott vala.*

*Rá nagy áldomást ivának,
Küszöbilne (!) új hazának,
Hogy kit Hadúr tartson, s védjen,
Ez legyen az ének végen!*

A dalt az akkor 79 éves Dobsay András (a kiadványban tévesen Dobsai) énekelte, s nyilván tőle származik az a kommentár is, amely így hangzik: „Egy egy Árpád-korabeli dal, a három gyászmagyar katona énekelte, amikor hazajöttek a magdeburgi csatából. Sátorra sátorra (!) jártak, és gyászdalokat énekeltek.”

Szükségesnek tartjuk az alábbiakban tovább idézni magát Dobsay Andrást, aki a szövegről az alábbiakat mondta a Kovács–Matijevics

gyűjtőkettősnek: „Az Árpád kori dalt az öregek énekelték, a honfoglalás utáni időkből származik. Amikor Lehel vezér egy Németországba tört seregét második Henrik elfogta, három magyart megcsonkítottak, és hazaküldték őket, hogy hírül hozzák, mi történt Lehel vezér seregével. Ez a három magyar, csonkított vitéz hazajött, és ők énekelték ezeket a dalokat sátorról sátorra járva, és ajándékozásból éltek. Onnan maradt vissza szájról szájra, hagyományról hagyományra. *Én az öregapámtól tanultam.* Nem énekelték vezér seregével. Ez a három magyar, csonkított vitéz hazajött, és ők énekelték ezeket, sehol (!) ismeretlen dal volt, az öregapám sem énekelte ezt mindenkinek. Nem közismert dal.” (A kiemelés tőlünk: J. K.) (Lásd: Kovács–Matijevis, 1975, 9.) Az idézetben olvashatókat a későbbiekben még kommentáljuk, előbb azonban áttekintjük a másik két változatot.

1982-ben jelent meg Kiss Lajos népzene tudós gombosi és doroszlai népzenei gyűjtésének kötete. Maga a Mester a kötet megjelenését már nem érthette meg, kéziratát is más rendezte sajtó alá. Benne olvasható a gombosi balladaskönyvből már megismert „Árpád kori dal” további két változata (Kiss Lajos: Gombos és Doroszló népzeneje. *A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára 1.* Újvidék, 1982, 84–85.). Az egyik változat adatközlője ugyancsak Dobsay András, a másiké Suhajda József. Kiss Lajos a két idős gombosítól 1961-ben vette szalagra a dalokat, tehát jóval előbb, mint a balladaskönyvben olvasható változat feljegyzése történt. A Kovács–Matijevis gyűjtő- és közlétező páros Kiss Lajos gyűjtéséről nem tudott, mivel az csak jóval később (1982) vált hozzáférhetővé nyomtatásban, s Kiss Lajos sem ismerte a gombosi balladaskönyvet, legalábbis irodalomjegyzéke és jegyzetei alapján erre lehet következtetni. A két Dobsay-változat egybevetése jelez ugyan bizonyos eltéréseket, de azok – tartalmi tekintetben – nem számottevőek, talán a szövegekre bizonyos tekintetben jellemző őző nyelvjárási elemek bizonytalansága és eltérése, valamint az Árpád honfoglalása előtt Pannóniában országló uralkodó *megnevezése közti eltérés* lehet számunkra elgondolkasztató. A balladaskönyvben ugyanis Dobsay András két ízben is *Svatoplukot* (nem Szvatoplukot!) emleget, Kiss Lajos gyűjteményében ezzel szemben a második strófában két ízben is *szláv vajda* fordul elő. Ennek okát nem tudjuk, mindenesetre Dobsay – a két változat szövege szerint – igen jól memorizálta a dalt, s többé-kevésbé azonos szöveggel reprodukálta tíz esztendő eltéréssel is. A Suhajda József-féle változat (szintén 1961-es feljegyzésű!) az 1961-es Dobsay-változat közvetlen parallellje, azzal, hogy benne a szövegromlás már sokkal nagyobb mér-

tékű, helyenként a szöveg jelentésének összezavarásáig menve. Suhajdánál is szláv vajda szerepel, a negyedik strófa Hadura azonban nála már „hadunk”-ká kopott. Nem tudni, hogy a két szöveget a két adatközlő egymás jelenlétében vagy egymástól függetlenül énekelte-e szalagra Kiss Lajosnak.

Mielőtt áttekintenénk az ismertetett három változat lehetséges összefüggéseit a Pannóniai Énekekkel, szükségesnek tartjuk, hogy a két gombosi adatközlőt bemutassuk, mivel ezek az adatok talán közelebb visznek bennünket a szövegek forrásához.

Dobsay András (1893–1981) gombosi földműves volt, „a leghíresebb és legjobb népi táncos a faluban” – mint a Kovács–Matijevics-féle kiadvány mondja, a Gyöngyösbokréta mozgalom lelkes részvevője az 1936-os gombosi indulástól szinte egészen idős koráig. Magunk is jól ismertük a falu alapjában véve késő öregkoráig egyedül élő, külön figuráját, aki az 1970-es évek második felének elején végzett gombosi népszokásgyűjtésünk egyik adatközlője volt. (Vö.: Jung Károly: *Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások*. Újvidék, 1978. A lakodalomról szóló fejezetben.) Születésének éve több helyütt tévesen 1892, de a gombosi temetőben lévő síremléke szerint és Kiss Lajos könyvében is: 1893. Elhalálózásának esztendejét is (1981) síremlékéről ellenőriztük.

Suhajda József (1889–1989) ugyancsak jellegzetes figurája volt Gombosnak, a falu köztudata szerint ő volt eddig az egyedüli lakos, aki megérte a száz évet. Híres énekesnek számított, a templomi kórusban énekelt, s különösen ismert volt részvétele a passiójátékok előadása során. Mivel késő öregkorában gyakorlatilag süket volt, gyűjteni nem lehetett tőle.

Előttünk áll tehát a két gombosi adatközlő, aki az „Árpád kori dal”-t énekelte. Egyik sem írástudatlan ősnépi dalnok, hanem legalább a falu helyi jelentőségű egyházi vagy világi művelődési eseményeinek aktív részese; nyilvánvalóan könyveket is forgattak, az különösen Dobsayval kapcsolatban valószínű. Dalaik forrását nyomozva ezeket az adatokat nem lehet mellőzni.

Magunk a faluban (szülőfalunkban) népdalokat nem gyűjtöttünk; kizárólag a népszokás- és hiedelemvilág foglalkoztatott, gyűjtéseink eredményeképpen két monográfia és számos tanulmány, cikk tárgyalja Gombos néphagyományait. Ezért saját adataink vagy megfigyeléseink az „Árpád kori dal”-ról nincsenek. A három gombosi változat kapcsán tehát kizárólag az elérhető irodalmi adatok állnak rendelkezésre.

A Kovács–Matijevics-féle gyűjteményben Dobsay azt állítja (lásd fentebb idézett szavait), hogy „én az öregapámtól tanultam”. Azt is állítja, hogy az öregek énekelték, s hogy a maga öregapja „sem énekelt el mindenkinek”. S hozzáteszi: „Nem közismert dal.” Suhajda József forrásával kapcsolatban tőle származó adatot nem ismerünk, ezzel szemben a Kiss Lajos-féle kiadványban a fentebb ismertetett két változat jegyzetei között az alábbiakat olvassuk: „Molnár Gábor tanítótól tanulták, 1905 körül” (Kiss Lajos, 1982, 273.).

Két lehetséges forrás képzelhető tehát el: vagy az, hogy Dobsay András valóban az öregapjától tanulhatta, aki becslésünk szerint valamikor a XIX. század derekán születhetett, s ha valóban ő énekelt unokájának a századforduló körül, akkor elképzelhetően egy népdal-változattal kellene számolni. Ez azonban – még ha magunk sajnáljuk is – teljességgel valószínűtlen. (Hacsak nincs e dalnak általunk nem ismert múlt századi változata.) Sokkal inkább hihetőnek látszik Kiss Lajos kijózanító adata, melyet valószínűleg maguktól az adatközlőktől hallhatott 1961-es gombosi gyűjtései során. Molnár Gábor gombosi kántortanítóról saját családi hagyományunk is szól: anyai nagyanyánk, a néhai Molnár Borbála (csak névrokona a kántortanítónak!) ugyancsak a keze alatt tanult a századelőn a faluban (néhány év eltéréssel nemzedéktársa volt a két adatközlőnek), s az ő szavait tartotta meg a családi emlékezet, hogy kitűnő tanítója volt a gombosiaknak, különösen a nemzeti történelem és a magyarságtudat vonatkozásában. Magunk ezt tőle már nem hallhattuk, mert 1951-ben elhunyt.

Ebben a pillanatban tehát úgy látjuk, hogy az „Árpád kori dal” minden valószínűség szerint Molnár Gábor század eleji gombosi kántortanító közvetítésével juthatott el a két adatközlőhöz, s mivel mindketten szinte matuzsálemi kort értek meg a faluban, az ő emlékezetük őrizte meg a kései folkloristák számára. Bármennyire is „illúzióromboló” ez a feltevés, mégis további kutatásra ösztönözhet: utána kellene nyomozni és átfésülni a századforduló és a századelő népiskolai tankönyveit és kántortanítói segédkönyveit, mert bennük minden bizonnyal meg lehetne lelteni az „Árpád kori dal” ősforrását, esetleg szerzőjét is ki lehetne deríteni. Ez mindenesetre elvégzendő feladat.

Némi nyomozással Molnár Gábor gombosi (akkor még: Bogojeva) kántortanítói működésével kapcsolatos adatok is előkerültek. Ezek szerint 1888-ban választották meg bogojevai kántortanítónak, s 1896-ban (tehát a millennium esztendejében!) még működött. (Vö.: Berauer József: *A kalocsa-egyházmegyei rom. kath. népiskolák története*. Kalocsa, 1896, 101–

102.) Ha tehát Molnár Borbála nagyanyánkat is tanította a századelőn, akkor valóban valószínű lehet a Kiss Lajosnál olvasható adat, hogy Dobsay és Suhajda 1905 körül tőle tanulta a dalt.

Az sem elképzelhetetlen, hogy a három gombosi változat forrása valamely ponyvanyomtatvány vagy népkönyv lehetett. Forrást nem tudunk megnevezni, de például a Méhner Vilmos-féle Magyar Mesemondó sorozat általunk is forgatott szórványpéldányai alapján fel lehet tételezni, hogy a millennium körüli esztendőkből ilyen szövegek is megjelenhettek. [A kérdést áttekinti: Lengyel András: Egy népművelő ponyvasorozat, a Magyar Mesemondó (1886–1904). *Magyar Könyvszemle*. 98. évf. 1982, 1. 40–50.] A szerző által közölt 156 kiadványcím közül azonban egyiknél sem lehet a tárgyalt „Árpád kori dal”-t feltételezni.

Lássuk végezetül, hogy a gombosi adatközlők által énekelt „Árpád kori dal” mely ismérvei által hozható összefüggésbe a dolgozatunk első részében ismertetett Pannóniai Ének szövegével és tartalmi jegyeivel.

A Kovács–Matijevics-féle gyűjteményben nyilván Matijevics tollából származik az első Dobsay-változat, és egy itt nem taglalt dal kapcsán a következő eligazító kopf: „Az Árpád kori dal és a Dal a tatárjárásról is egyéni írott szöveg töredéke. Erdélyinél is megtalálható az »Emlékezzünk történekekről« kezdetű szöveg (Erdélyi: Magyarország megvételéről 339–350. old. – 42 versszak!), de nem egyeztethető a gombosi szöveggel. Inkább, mint megőrzött régiséget kell becsülnünk az éneket!” (Kovács–Matijevics, 1975, 75.) Ez a megjegyzés két szempontból is érdekes. Egyrészt az Erdélyire való hivatkozás elég pontatlan: a balladaskönyv elején ugyan az irodalomjegyzékben ott szerepel a *Népdalok és mondák I–III.*, ám a kötet száma nincs megadva, s a lapszám félrevezető. Megállapítható azonban, hogy a hivatkozott párhuzam az I. kötetben található, 339-es sorszámmal és a 320–326. lapokon. A tévedések azonban, úgy látszik, indukálják egymást: Erdélyi János is tévedett; a Pannóniai Ének – mint tudjuk, később ez lett az általánosan járatos elnevezése e történeti éneknek – után következő, Szilágyiról és Hajmásiról szóló ének ugyancsak a 339-es sorszámot viseli! Azt nem tudjuk, hogy Matijevics, aki az „Árpád kori dal”-t „egyéni írott szöveg töredékének” tartotta, miért nem konfrontálta ezt a megállapítását az adatközlőnek a gyűjtemény elején olvasható vallomásával, amelyben – mint fentebb idéztük – arról van szó, hogy Dobsay a dalt öregapjától hallotta. Ez azért is talányos, mert Matijevics később, a gombosi népdalokról írva, az énekesek vallomásainak közlését a balladaskötetben nővumnak tartotta. (Vö.: Matijevics Lajos: *A gombosi nép-*

balladák. In: Jung Károly szerk.: Gombos [Bogojevo]. Írások egy nyugat-bácskai falu jelenéről és múltjáról. [Gombos]. 1978, 148–151.)

Kiss Lajos gombosi és doroszlai népdalgyűjtésének jegyzetapparátusában a közölt két énekváltozat kapcsán azt olvashatjuk, hogy emlékeztet Csáthi Demeter Pannónia megvételéről című éneke, forrásként a megfelelő RMKT köteteket jelölve meg, s idézve az ének első két sorát (Kiss Lajos, 1982, 273.).

Kríza Ildikó a fehérló-monda kérdéskörét s ennek keretében a Pannóniai Ének utóéletét taglalva – a Kovács–Matijevics-féle gyűjtésre és Kiss Lajos népdalgyűjteményére hivatkozva – kifejezetten *változatnak* tartja az „Árpád kori dal”-t: „Kiss Lajos hagyatékából került elő a *Pannóniai Ének* variánsa, amelyet nagy valószínűséggel zenei műveltséggel rendelkező szerző írt. Az előadásmód a kántortanítók választékos előadói stílusára vall.” A tanulmány közli a második Dobsay-változat megközelítő pontossággal átmásolt szövegét is (Kríza Ildikó, 1996. 56.).

Ennyi mondható el ebben a pillanatban az „Árpád kori dal” három, Gomboson feljegyzett változatának filológiájával kapcsolatban. Az elmondottakból következően valószínűsíthető, hogy a változatoknak forrásul szolgáló szöveg alkotója ismerte a Pannóniai Éneket, néhány fordulatot kamatoztatott is belőle, de *azzal ellentétes kontextust fogalmazott meg*: a Pannóniai Énekben a steppei népek jogszokásrendjén alapuló országszerzés (a fehérló-monda) fogalmazódik meg a középkori magyar krónikák megfelelő toposzának ismeretében (vagy az élő néphagyomány alapján, amire talán a *Gesta Hungarorum* és a *Képes Krónika* is hagyatkozott?) ezzel szemben a Gomboson feljegyzett „változatokban” Árpád vezér erélyt tanúsít ugyan az országszerzés során: lovagias szándékkal békésen izen rá „Svatoplukra”, hogy adja át az országot, de mivel az nem hallgat a szép szóra, Árpád erőszakot alkalmaz, de aztán testvérjebbot nyújt, s jó magyar szokás szerint következik az áldomás.

Nem arról lehet-e itt szó, hogy a Pannóniai Énekben megfogalmazott országszerzés a millennium körüli időszakban – amikor a steppei népek jogszokásrendjén alapuló országszerzésnek még nem voltak meg a történelmileg is bizonyítható forrásokon alapuló párhuzamai, tehát az egész fehérló-monda még a népköltészet szféráiban lengett – egy kissé kényelmetlennek számított a lovagias magyar nemzet morális habitusáról alkotott felfogás szempontjából? S talán ennek ellensúlyozására kellett kántortanítói szinten (is?), valószínűleg népiskolai tankönyvek közvetítésével a nép körében a nem csaláson, ravaszgáson nyugvó országszerzés képét elterjeszteni? Ennek a feltevésnek konkrét bizonyítéka csak

az lehetne, ha a századforduló valamelyik népiskolai tankönyvében valóban felbukkanna az „Árpád kori dal” szövege és dallama is, hisz Gomboson megfelelő dallammal énekelték őket, s a dallamokat mindhárom közzétett változat mellett megtaláljuk.

Dobsay András tudálékos magyarázata a 955-ös magdeburgi vereségről, valamint arról, hogy az „Árpád kori dal”-t a megcsönkített hazaküldött gyászmagyarok énekelték volna, ugyancsak olvasmányélménynek tűnik, s nem lehetetlen, hogy ugyanabban a virtuális népiskolai tankönyvben lapang, amelyet az ének szövege forrásaként feltételezünk.

Legvégül nem állhatjuk meg, hogy ne említsünk meg egy mikrofilológiai problémát. A Pannóniai Ének általunk forgatott változataiban, időrendben: Dugonics András *Etelkájának* második kiadásában (Dugonics András, 1791, II. 345–351.); A Magyar Népköltési Gyűjtemény I. kötetében (Erdélyi János, 1846, 320–326.); az RMKT I. kötetében (Szilády Áron, 1877, 3–8.) és a kiegészítés a II. kötetben, Pannónia Árpád előtti uralkodóját nem nevezik néven a szövegek. Csupán a frissen közzétett harmadik Dugonics-változatban (Hubert Ildikó, 1995, 99–102.) olvasható a „Zvatoplug” megnevezés. Mint föntebb utaltunk rá, a három gombosi változat közül az egyik (Kovács–Matijevis, 1975, 75–76.), ugyancsak „Svatopluk”-ot nevezi meg Pannónia uralkodójaként. Dugonics tehát hol használja a nevet, hol nem, a Subich–Pray–Cornides–Révai változatsorozat – a jelek szerint – nem, a gombosi „változatok” közül pedig csupán az egyik. (A felsorolt szövegekben a többi változatban *király*, *herceg* vagy *szláv vajda* olvasható.) Anonymus nem, de a Képes Krónika és a belőle kezdődő hagyomány ugyancsak Svatoplukról beszél.

Miért használta Dugonics András a nevet egyszer a szövegben, máskor nem; miért használta Dobsay András az „Árpád kori dal”-ban egyszer, aztán nem – nem lehet megállapítani. Mindenesetre el lehet rajta gondolkozni, hogy a néphagyomány és a szöveghagyományozódás milyen sajátos hajszálygökereken át folytatódik évszázadokon át számos esetben megfejthetetlen (vagy megfejthetetlennek tűnő) talányokat rajzolva fel a kutatás előtt.

Záradékol: a jelen pillanatban nem tudjuk eldönteni, hogy az alcímben felrajzolt kérdőjelek, az elemzés végére érve, indokoltak-e vagy sem. Egy azonban bizonyos: a Pannóniai Ének problémája még korántsem lezárt.